

KALLIGRAM

AVAGY A KEZDET

Messzebről datálnám a magam Kalligram-történetét, nem 1991 novemberétől, amikor a kiadó első magyar nyelvű könyve megjelent, inkább a nyolcvanas évek végétől. És nem Pozsonyból vagy Dunaszerdahelyről, hanem Pestről. Utóvégre Pesten éltem, és épp felettebb el voltam foglalva azzal, ami köröttem zajlott. Egyébként 1991 novemberére már áttettem a székhelyemet Varsóba, de erről majd alább. Egyelőre maradjunk a kezdetnél. A lengyelek amúgy nemcsak azért szereplői e történetnek, mert nekem az az ország afféle második hazám, hanem akkori politikai szerepük folytán is, tagadhatatlanul élen jártak ugyanis a régi rendszer lebontásában. De ha már erről van szó, hadd ugorjak még egy évtizedet vissza. 1979 májusában Varsóban (erről van egy feljegyzésem) Heideggert olvasok lengyelül a *Więź*ben, a Tadeusz Mazowiecki szerkesztette katolikus értelmiségi folyóirat legfrissebb számában még jóval a végjáték nyitánya, a gdański sztrájk, a Szolidaritás és az ezt követő események előtt. És rátalálok arra a Platón-idézetre, amely akkori hevenyészett fordításomban így hangzik: „A kezdet, akár egy isten, amíg köztünk van, minden dolgot bevilágít.” Ez a mondat azóta is elkísér, a legmeglepőbb pillanatokban előjön, kéretlenül. Most is.

Egy nap tehát megtörtént, amire évtizedek óta vártunk, lángra kapott a szellem szikrája. Mondjam, hogy észre se vettük? De, észrevettük, nagyon is. Legfeljebb nem akartuk elhinni. Olyan világban nőttünk fel, ahol az ember naponta beleütközött a formálisan nem létező korlátokba, azaz a pártállami cenzúrába, tudniillik épp azért működött az egész bonyolult sajtó- és nyilvánosságellenőrző apparátus, nehogy ez a szikra lobbot kapjon. És valóban, mindig akadt megfelelő ember a megfelelő poszton – egy párttitkár, egy főszerkesztő, egy szorgos kézirat-előkészítő –, aki a fellobbanó lángot időben eltaposta. Ezt láttuk, tapasztaltuk, hozzátartozott az életünkhöz. A hatalom félt a szabadság szellemétől, de még jobban a szellem szabadságától. Bekövetkezett mégis a pillanat, amikor a pesti aluljárókban nyíltan árulni kezdték a szamizdat Beszélőt, amelynek készítői és vásárlói ellen a rendőrség addig hajtóvadászatot folytatott. Emlékszem, ott álltam, gyökeret vert a lábam, figyeltem, mi lesz, de senkinek haja szála se görbült miatta. Ezt nem lehetett nem észrevenni. Meghibásodott a rendszer, a szikra lángra kapott.

Eljött a cselekvés ideje.

A szellem emberein, akiknek eddig legjobb esetben is gúzsba kötve kellett táncolniuk, úrrá lett az aktivitás láza. Erről a szenvedélyes, belső hévről, nyomában a káprázatos program- és ötletparádéről, a magunkra ébredés lenyűgöző vitalitásáról a legnehezebb ma beszélni. Akkor se lenne könnyű dolgom, ha a spontán beinduló társadalmi önszerveződést, az egyesületek, mozgalmak, pártok alakulását akarnám ecsetelni, utóvégre minden, ami akkor történt, egy időben, egy helyen, ugyanazon emberekkel történt, épp az volt az elképesztő – mondhatnám, részegítő, legalábbis számomra –, hogy bizonyos, az évtizedek során elhasznált, agyonhazudott kifejezések e történelmi konstellációban szinte egyik percről a másikra visszanyerték eredeti jelentésüket, mert szükség volt rájuk, funkciójuk, küldetésük lett. Lám, a politika újra a szellemi élet természetes eleme, és a szellemi elit eleven impulzusokat ad az újjászülető nyilvánosságoknak. Ma, amikor jó ideje, hol leplezetten, hol nyíltan az *ancien régime* restaurációja folyik – nemcsak politikailag, hanem mentálisan is –, innen, az új *establishment* felől nézve, a negyedszázaddal ezelőtti földindulás leginkább letagadott, már-már ijesztő öröksége pontosan ez: a magunkra ébredés, a bennünk szunnyadó lehetőségek és erők felizzó tüze, szenvedélye, indulata, magyarán a szellem szabadsága. Ezért is próbálom ezt a ritka hevületet, amiből a pozsonyi Kalligram 1991 őszére megszületett és lényegileg negyedszázadon át élt, leválasztani a politikai eseménynaptárról, amely láthatóan nagyon más irányba mutat.

Most utólag könnyebb meghúzni ezt a távolságot, ott és akkor nekem sem ment igazán. Vagy nem is törekedtem rá. Oly magától értetődőnek tűnt, hogy ha egyszer leomlottak a börtön falai, az ember szabadon járkal a világban, amerre csak a kíváncsisága viszi. Az írói-színkritikusi-értelmiségi létből át a politikába, onnan meg akár vissza, akár bármerre. Mondjuk, világutazó is lehetnék, ha nem lenne három kisgyerekem. Eszembe sem jutott, hogy a szabadságnak is megvan a maga ódiума, az később jött. Megrészgített a történelmi pillanat, a nyitás, új lap, új fejezet. Egymás után két könyvem is kijött, 1988-ban az *Éltem*, ez a közel évtizede asztalfióksorsra kárhoztatott mű, majd '89-ben egy novelláskötet, a *Kövek és nosztalgia*. Nem nagyon figyelt rájuk senki, a politikai tabudöntések évadja volt az, utcai standokon árulták az emigráció tegnap még ócsárolt opusait, nem beszélve a frissen piacra dobott botrányhistoriákról; az én írásaim másképp voltak tabusértők, nem a napi politika szintjén. Mindenesetre, ha addig egykönyves, afféle túrt-tiltott szerzőnek számítottam, most íróvá lettem avatva. Előbb kiderült, hogy a '83-ban elnémított (rég) Mozgó Világ szerkesztői új lapot indítanak, én lettem a kritikai rovat; majd kiderült, hogy az új varsói nagykövet, az amúgy évtizedek óta ott élő Engelmayer Ákos, aki korábban az egyik legmegbízhatóbb lengyel szamizdatforrás volt számomra, azt várja, hogy megpályázzam a Magyar Kulturális Intézet igazgatói posztját. Időm se maradt, hogy arra figyeljek, mi zajlik Pozsonyban, varsói kollégám, ha szabad így kifejeznem magam, a Csehszlovák Kulturális Intézet igazgatója, Ladislav Volko hívta fel rá a figyelmem, aki maga is költő, filmesztéta, médiászociológus volt, később a Szlovák PEN Club elnöke, igen impulzív, csupa tettvágy ember, amikor Kalligram-estet rendezett a maga intézetében, már 1992-ben.

Szigeti Laci a varsói igazgatói irodámban. Erről a napról semmi feljegyzésem sincs, az évszámot is csak kikövetkeztetem (még létezett a Csehszlovák Kulturális Intézet, tehát 1993. január 1. előtt vagyunk), mégis olyan friss bennem az emlék, mintha tegnap történt volna. Nyilván mert ezzel az órányi beszélgetéssel elkezdődik az életemben az, ami negyed századon át tart. Ha jegyzetem nincs is, később írtam a találkozásunkról, varsói vendégem hatvanadik születésnapján, azt idézem: „Elképesztő tervek forogtak a fejében, és hihetetlen energiával vágott a kivitelezésükbe. Még millió akadály (országhatár, vám, mindenféle gyanakvás) állta útját a régió belüli közlekedésnek, de ő eleve a teljes magyar irodalmi életben gondolkodó kiadó lett, nem viselte a »határon túli«, »anyaországi« és más efféle kategóriákat. De nemcsak az országhatárokat lépte át gátlástalanul, hanem a nemzeti kultúrák ezen az égtájon sokszor sokféle előítélettel és sztereotípiától terhelt korlátait is. Így még a levegő is más volt körötte, mint mások társaságában, függetlenül attól, hogy Varsóban, Pesten, Prágában vagy Dunaszerdahelyen vagyunk. Ha jól emlékszem, Petr Pithart mondta annak idején, ez a hamisítatlan közép-európai értelmiségi politikus, aki később cseh miniszterelnök, a szenátus alelnöke meg elnöke lett, hogy

lám, Dunaszerdahely Közép-Európa fővárosa. Ennél találóbban senki sem jellemezte a régió akkori szellemi erőterét és persze magát Szigetit. Ő volt a közép, a centrum, a mágnes, a nemlétező létező, aki minden ízében érezte ama virtuális hazát, a nyolcvanas évek disszidenseinek Közép-Európáját, sőt a Közép Európáját, a képzelet szabadságát, azt az imaginárius tudást, amit prózaiban intuíciónak vagy szimatnak is nevezhetnék, és ez ruházta fel bámulatos biztonsággal, amikor írói tehetségek nyomába szegődött. Miközben világosan tudta, hogy az érzékenysége halaszthatatlan, gyakorlati teendőket ró rá. Könyveket, folyóiratot, szellemi életteret kell teremtenie.”

Egy szó mint száz, ez az ember engem néhány mondatával megnyert a Kalligramnak, nem kellett sokat beszélnie. Ettől eleve úgy tárgyalunk ott az irodámban, mintha én is munkatárs lennék, a Kalligram máris személyes ügyem. A legégetőbb kérdés a négy nyelvű, száz kötetes *Visegrád Könyvek* terve. Ő addigra már létrehozott négy szerkesztő bizottságot, magyart, szlovákot, csehét, lengyelt, ezek összeállították a saját kortárs prózájukból és gondolkodóikból azt a huszonöt címet, amelyet a másik három nyelven ki készül adni, ily módon kapcsolva mintegy egy áramkörre a négy nemzet legjelesebb elméit, magyarán a négy szellemi életet. Impozáns, történelmi léptékű program, messze mélyebbre nyúl, és távlatosabb a perspektívája, mint ami a politikusok fejében visegrádi együttműködés címén valaha is megfordult. A fő gond, noha magyar, szlovák, cseh vonatkozásban megvannak a kellő kapcsolatai, hogy kellene egy varsói társkiadó, amely vállalja a lengyel szövegek gondozását, és beviszi a Kalligram-féle sorozatot a lengyel könyvpiacra.

Így kezdődött. Úgy vágtam neki a varsói kiküldetésnek, hogy komolyan vettem a missziót. A pártállami idők kulturálisnak álcázott politikai hídfőállását, ami az intézet addig volt, átalakítani a magyar kultúra nyílt és nyitott – elsősorban épp a regionális együttműködésre nyitott – ügynökségévé. Persze hogy a Szigeti-féle terv magával ragadott, egyfelől naprakészen reagált a kor kihívására, a volt szovjet blokk országainak sajátos európai státuszára, a régió újra felfedezett potenciájára, másfelől tisztában volt azzal, hogy az igazi kincs, amivel az egyes nemzetek diszponálnak, a maguk történelmi identitása, élő kultúrája. Olyasmivel állt tehát elő, ami teljesen egybecsengett legfőbb küldetésemmel, mintha nekem találta volna ki, ráadásul nemcsak engem nyert meg azzal, amin dolgozott – és ahogy dolgozott, teljes odaadással, napi huszonnégy órás készenléttel, figyelemmel, éber kíváncsisággal –, hanem az egyszerű olvasóktól a magas politikáig, a koreszméket meglovagoló bürokratáktól a tudós koponyáig szinte mindenkit. Egy baj volt, e korszakos programra nem volt pénz. De ez csak később derült ki. Úgy tűnt, sikerült a legjobb partnert megtalálnom neki Varsóban, az akkor privatizált, nagy múltú PWN Tudományos Kiadót, élén Grzegorz Bogutával, a korábbi szamizdat könyvkiadás élő legendájával, a jobbjan a másik neves szamizdatossal, Jan Kofman főszerkesztővel, volt is bennük nyitottság, bár a sorozatban szereplő sok szépirodalomtól eleve ódzkodtak, ők kizárólag elméleti művekkel foglalkoztak – filozófiatörténeti könyvtárakat máig nagy becs övezi –, újra és újra tárgyalóasztalhoz ültünk velük, Laci az elkövetkező két évben vissza-visszajárt a lengyel fővárosba, vesztére, hisz egy alkalommal ellopták szolgálati Skodáját a Hoza utcai vendéglakás elől, Bogutáék meg eközben kihoztak egy Kis János-opust (*Az abortuszról*), tanúsítva vonzalmukat a felvilágosult magyar gondolkodás iránt, de az együttműködésből nem lett semmi. Lassan csak kiderült, nem érzik elég tőkeerős cégnek a Kalligramot.

Nem is volt az. A lengyelek persze nem tudhatták, hogy ez a dunaszerdahelyi ámokfutó könyvcsinálóként a legjózanabb realisták közé tartozik, csak éppen nem hajlandó lemondani az álmairól. Igaz, akkor egy pillanatra úgy tűnt, hogy mégis. A *Visegrád Könyvek* grandiózus tervéből magyarul, szlovákul, csehül az első hat kötet megjelent (minden nyelvterületről kettő-kettő), aztán vége szakadt a vállalkozásnak. Korábban, amikor a sorozat anyagi hátteréről faggattam, elárulta, nagyon bízik abban, hogy „egyszer csak adnak rá pénzt a politikusok”. 1996-ban megtörtént a bemutatkozás, kijöttek az első kötetek – ilyen impozáns sorozat még a Kalligramnál se készült többé –, az illetékesek csodálták és elismerték, de pénzt senki sem adott a folytatásra.. Akkor megsértődött, kijelentette, hogy ennek vége. Meggyőződés, ha nem adja fel, a *Visegrád Könyveket* is tető alá tudta volna hozni, utóvégre annyi üzletileg esélytelen könyvet kiadott. Éppen mert

minden ízében realista könyvcsináló volt, ismerte a szakma csínját-bínját, a rejtett lehetőségeket, az ügyes manővereket, pontosan tudta, mikor kell garaszkodni, mikor lehet fellélegezni. Csak az életével és az energiájával nem takarékoskodott. A visegrádi sorozat kapcsán érezhette meg először, amire aztán újra meg újra rá kellett döbbsennie, hogy könyvcsinálói szenvedélye előbb-utóbb őt magát is felfalja.

Feladta, de mégsem. Abbahagyta, de folytatta. A sorozat megszűnt, ám a munka ment tovább. Szlovákok, csehek magyarul, magyarok szlovákul. Az eredeti Kalligram megfiadzott, előbb született egy külön szlovák Kalligram, amely pótolhatatlan társadalomtudományi, filozófiai, elméleti könyvek egész sorával látta el a szlovák értelmiséget, majd egy Pesti Kalligram is a hazai szakmai jelenlét miatt. Mintha a folytatás nem is folytatás lenne, hanem új lap. Mindig egy új. Minden egyes könyvvel ugyanúgy, mint anno az elsőkel. Nem véletlenül jutott eszembe Platón mondása a mindent bevilágító kezdetről. Ha ugyan pontosan fordítottam le, és nem magamat vetítettem bele ebbe az ókori szentenciába, amely ki tudja, hány közvetítő nyelvvel jutott el hozzám. Tény, hogy később megtaláltam a Heidegger idézte kádenciát a háromkötetes Platónban, ha jól emlékszem, Kövesdi Dénes magyarázatában. Gyanús, hogy ez a nyilván hű fordítás nem szólt számomra ennyire frappánsan. Megpróbáltam azért most is rálelni, nem találtam. Ám a Google kidobott nekem egy sor Platón-idézetet, az egyik nagyon idekínálkozik, számomra ez is a Kalligramról és Szigeti Laciról szól. Így hangzik: „A munka legfontosabb része a kezdet.” Mintha Laci huszonöt éven át csak arra koncentrált volna, hogy a munkának azt a legfontosabb részét elvégezze, ami őrá tartozik. És ami nem volt kevés, ráment az életre. A kezdet embere volt, irtózott a sablonos megoldásoktól, a folytatásos szappanoperától, ettől vette körül az értelmes cselekvés aurája akkor is, amikor a kiadónak rosszul állt a szénája. Minden könyv új lecke. Minden mű olyan, mintha 1991-et írnanék. Hozhatnám a magam példáját is, végtére két évtizeden át afféle házi szerző voltam a Kalligramnál. Már Varsóban jelezte, hogy jó ideje számon tart, és potenciális Kalligram-szerzőként gondol rám. Amikor aztán négy esztendő múltával családotul visszatelepültem az óhazába, egyszerre megéreztem a nagy világgá csábító szabadságélmény ódiúmat. Alighogy elkönyvelt íróként a hazai irodalmi élet, én máris elbitangoltam belőle. Ő hozott vissza az *Éltem – Másutt – Túl* kötettel. Jellemző egyébként, hogy ez nagyobbbat csobbant, mint a nyolc évvel korábbi kiadás. Minden egyes kötetem azonban, ami követte, új lélegzetvétel volt, új nekifutás, mintha nem is lett volna előzménye. Most utólag sorozatnak néz ki, már csak a hasonló borítók miatt is, holott nem volt az.

Addig jó nekünk, amíg a kezdet velünk van, de ez nyilván nem tart örökké. Amit nem tudunk újakezdeni, azt valószínűleg nem is szabad folytatni. Ez már azoknak a dilemmája, akik örökölni kapják a Szigeti-féle Nagy Kezdetet, ahogy majdan emlékezni fogunk rá. A jubileumi pillanat persze inkább a számvetés, a visszatekintés, a tanulságok ideje. A legfőbb tanulság számomra azonban, úgy tűnik, az, hogy bár a körülmények többnyire makacs tények, a kezdet jelenléte nem ezen múlik, hanem hozzáállás, készenlét, lelki habitus kérdése. Jobban teszem hát, ha megfordítom a fenti okoskodásom: amit nem tudunk folytatni, azt újra kell kezdeni. Így pontos, ezt kaptam én Szigeti Lacitól. Soha nem beszélt róla, egyszerűen csinálta. Most ekképp emlékszem vissza erre a negyedszázadra, holott sok minden egyéb is volt: ott ül nálam késő este, a család már nyugovóra tért, mi csukott ajtó mögött terveket szövünk, mondanom se kell, mifélet, ami így is, úgy is munka, fordítás, szerkesztés, előszó, Gombrowicz, Herbert, Michnik és ezernyi más ügy, hogy a saját dolgaimról már ne is szóljak, noha épp ez a lényeg. Éjfél is elmúlt, mire elmegy, magam maradok a néma lakásban, állok az íróasztal fölött, írnom kell, készséget, kedvet, erőt érzek magamban, hogy végre leüljek írni. Amit hetek, hónapok óta elodáztatok. Attól, hogy itt járt, attól, hogy teszi a maga dolgát. El kell kezdenem, nem halaszthatom tovább.

Adam Michnik szavai jutnak eszembe róla, aki évekkal ezelőtt Pozsonyban járt egy kalligramos rendezvényen. Ezt is idéztem már, de ma sem ismerem ennél találóbb és szellemesebb jellemzést a Szigeti-féle Kalligramról. Nem sokkal előtte rávette Michniket, hogy készítsen egy válogatást az egykori párizsi lengyel folyóirat, a Jerzy Giedroyc szerkesztette Kultura legérdekesebb anyagaiból. Fél évszázadon át ez a lap a szabad gondo-

lat és a józan történelmi érzék fóruma volt a lengyeleknek, nem középiskolás fokon. Az antológia később meg is jelent szlovákul, magyarul sajnós, nem. Michnik ott Pozsonyban elmesélte, hogy az akkori lengyel kultuszminiszter szerint – 2009-et írunk! – valamennyi EU-országban ki kellene hozni ezt a kötetet. Hozzáfűzte azonban, hogy nem is olyan egyszerű a dolog. „Mert látják, mi lengyelek negyven millióan vagyunk, van pápánk, van Wałęsánk, van Szolidaritásunk, van papírunk és nyomdánk, van korrupciónk, de Szigeti nevű magyarunk az nincs. Márpedig a Kalligram tevékenysége egyértelműen bizonyítja, hogy lehet metafizikával foglalkozni, de isten létének empirikus bizonyítékát Szigeti Lászlónak hívják.” Mit mondjak, ilyesmi járt a fejemben, amikor eszembe jutott a magam fordította Platón-mondás, ezért idéztem. ■■■

■ **Pályi András** (1942, Budapest): író, műfordító. Életmű-sorozata a Kalligramnál jelent meg. *Gyász és gyönyör* című novelláskötete a kiadónál jelenik meg a könyvhéten.